

UOT 7.04-035.3

MEHRİBAN ŞAMSADİNSKAYA*

AZƏRBAYCANIN OYMA SƏNƏTİNDƏ ORNAMENTAL XÜSUSİYYƏTLƏR

Məqalədə Azərbaycanın oyma sənətində xüsusi yeri olan ornamental tərtibatın xüsusiyyətləri araşdırılır. Təhlilə müasir dövrdə ağacoyma sənəti ilə məşğul olan naxçıvanlı sənətkar Akif Həsənovun, İsmayılıda fəaliyyət göstərən yerli sənətkar Qəhrəman Adıgözəlovun bu sahədə olan yaradıcılıq işləri cəlb olunub. Qeyd olunur ki, ağac üzərində oyma sənətinin bugünkü mənzərəsi onun qədim köklərə dayanması ilə yanaşı, müasir ornamental əlavələrin edilməsi kimi şərtlənən səciyyəvi bədii xüsusiyyətlərindən xəbər verir.

Açar sözlər: Ağac, oyma, ornament, element, naxış, bəzək, sənətkar

Ölkəmiz qədim zamanlardan zəngin meşə ağacları ilə məşhur olub və ağaclar daim istehsalatda və məişətdə ən sevimli material vəsaiti olub. Onun plastik xüsusiyyətlərindən, gözəlliyindən, teksturasından xalq ustaları və heykəltəraşlar həmişə bəhrələniblər.

Ağac üzərində bədii işlər arasında oyma hər zaman sevimli sənət olub. Oyma işləri ilə evlər, gəmilər, mebellər, silah və hər tip məişət avadanlıqları hazırlanıb. Bu gün ağac rəssamların və heykəltəraşların sevimli materialı olaraq yaradıcı işlərdə öz yerini tapıb. Portret, müxtəlif kompozisiyalarla yanaşı, geniş ornamental ənənələrin davamı ağac üzərində oymalarda da müasir rəssamların məharətli yaradıcılıqlarını nümayiş etdirir. Oyma işləri arasında bir neçə növ mövcuddur: dərinləşmiş, relyef, kəsintili və ya naxışlı. Bu növlərin hərəsi öz növbəsində bir neçə hissələrə bölünür.

Müasir rəssamlarımız tərəfindən müasir dövrdə də həndəsi oymanın elementlərini birləşdirərək mükəmməl ornament kompozisiyaları yaradırlar. Lakin oyma dekorun gözəlliyi yalnız onun şəkli və kompozisiyası ilə deyil, həm də oymanın yerinə yetirilmə keyfiyyəti, onun təmizliyi və dəqiqliyi ilə müəyyən olunur. Həndəsi oymanın üçbucaqları və digər elementləri mümkün olduğu qədər lay üzrə, yəni oduncaq liflərinin təbii artım və inkişaf istiqamətində kəsilir.

Müasir dövr oyma sənətinin bədii və texniki xüsusiyyətləri bir qədər daha müasir avadanlıqların köməyi ilə yerinə yetirilsə də, klassik ornamentasiyanın təsiri hər bir əsərdə özünəməxsus şəkildə özünü büruzə verir. Məsələn, həndəsi oyma xüsusiyyətləri ilə tanışlıq zamanı onun ornamentlərinin naxış qoyma üsulları, oymanın tədarükdə və ya yığılmış məmulatda yerinə yetirilməsindən asılı olmayaaraq eyni olduğunu görürük.

Naxışlama zamanı oymanın ornamentinin məhdudlaşdıran xətlərin bərk karandaş ilə çəkilməsindən başlayırlar. Tədarükün uzununa haşiyələrinə paralel olan xətləri özünə tərəf hərəkətlə əl ilə çəkirlər, orta barmağı isə tədarükün haşiyəsinə dirəyirlər. Tədarükün uzununa haşiyələrinə perpendikulyar olan xətləri xarrat günyəsinin köməyi ilə çəkirlər, uzununa haşiyələrə qarşı müxtəlif bucaq altındakı xətləri isə yerunok və ya xarrat günyəsi vasitəsilə çəkirlər.

Ornamenti məhdudlaşdıran xətlərin çəkilməsindən sonra daxili sahəni həndəsi naxışın elementlərinə ayırırlar. Əvvəlcə, bir qayda olaraq, kvadratlara və ya düzbucaqlara, sonra isə – üçbucaqlara.

Naxçıvanda bu sənətin ən qədim növlərindən istifadənin günümüzdə belə davam etdirildiyini təsdiqləyən sənətkar Akif Həsənovun yaradıcılığına məxsus oyma işləri özünün zəngin ornamental xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir.

Belə əsərlərdən birinin dördkünc formasının hər bir üzündə açıq şəkildə yerləşdirilmiş

ornamentlər həndəsi xətlərin harmonik ifadəsi yaradılmış, buta və üslublaşdırılmış nəbati elementlərin istifadəsi əsasında meydana gəlmişdir. Ağac fakturanın üzərində illərlə qalan xətti naxışlarla harmoniya yaradan naxış elementləri məmulatın ecazkar görünüşünü təqdim edir.

Digər uzunsov dekorativ element əyri xətlərin bir-birinə keçirilməsi ilə naxış xüsusiyyətlərini xarakterizə etmişdir. Doğrudur, burada dərin ornamental həll yoxdur və naxış elementləri demək olar ki, tam müasir qaydada icra edilmişdir. Lakin yeni dekorativ formanın icrası müasir dövr oyma sənətində naxış elementlərinin inkişafını səciyyələndirən xüsusiyyətlər kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Akif Həsənovun yaradıcılıq nümunələri içərisində dekorativ formalardan birinin də naxış elementləri diqqət çəkir. Bu iş haqqında isə onun sırf klassik naxış elementlərindən bəhrələndiyini deməyə əsaslar vardır. Belə ki, uzunsov dördtərəfli fiqurun hər bir üz hissəsində uzun oval formalı açıq pəncərələr yerləşdirilmişdir. Naxış elementləri üç hissəli formada bir-biri ilə əlaqləndirilmişdir. Mərkəzi hissədə dairə, onun daxilində isə olduqca kiçik və zərif xırda yarpaq və gül motivləri sıralanmışdır. Yuxarı və aşağı hissənin dekorativ forması isə bir-birinə tərs dayanan eyni formalı həndəsi və nəbati elementlərin sintezindən əmələ gəlmiş, eyni zamanda buta elementinin də bir qədər üslublaşdırılmış formalarının istifadəsi ilə yaradılmış quruluş diqqəti özünə cəlb edir.

Müasir dövrdə bu sənətlə məşğul olan bir çox sənətkarlar mürəkkəb ornamentlərin verilməsinə də üstünlük verirlər. Mürəkkəb ornamentin nişan qoyulması zamanı əvvəlcə haşiyə üçün çərçivə, sonra isə əsas ornament üçün daxili düzbucaqlı çəkilir. Haşiyə və əsas ornamentin lentlərini düzbucaqlılara bölür, onların içində diaqonallar aparırlar.

Belə ustalardan biri də İsmayılıda fəaliyyət göstərən yerli sənətkar Qəhrəman Adıgözəlovdur. Usta 40 ildən çoxdur ki, bu sənətlə məşğuldur. Rəssamın yaratdığı işlər arasında iri buta formanın bəzədilmiş şəkli olduqca böyük maraq doğurur. Butanın kənar haşiyəsində beşguşəli ulduz bütün element boyu onu haşiyələməkdədir. Butanın kənarında ulduzların sistemli düzülüşü olan hissəyə qədər verilmiş aralıqda isə sadə dilikli elementlərin eyni formalı düzülüşündən istifadə edilmişdir. Dekorativ formanın ən maraqlı hissəsi onun kənarlarla əlaqləndirilmiş daxili hissəsində verilmiş ornamental həlidir. Aşağı hissədən yuxarıya doğru davam edən budaqlar vasitəsilə birləşmiş güllərin eniləşib sonra yığılmağa başladığını rəssam elə ustalılıqla həll etmişdir ki, butanın daxili hissəsində elementlər bir-birini sıxışdırıb deformasiyaya uğratmış, nə də ara boşluqlar buraxılmamışdır.

Ümumiyyətlə, adı gedən rəssamın yaradıcılığında buta xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. O, bu elementdən ya tam şəkildə dekorativ forma kimi istifadə edir, və yaxud da onun fərqli quruluşlarından hər hansı bir digər məmulatın üzərində əks etdirir. Bütün bunlar isə həndəsi və nəbati elementlərin birləşməsi ilə əlaqləndirilməsinin harmonik ifadəsində öz əksini tapır.

Rəssam şəxsi kompozisiyanın tərtib edilməsi zamanı məmulatın bütün səthini oyma ilə doldurmağa çalışmamış, əsas olan harmonik bədii ifadəni əldə etməyə cəhd etmişdir. Bu isə onun yaradıcılıq nümunələrində müsbət nəticə ilə öz təsdiqini tapmışdır. Sənətkar kəsmə naxışın fonun müstəvisi ilə həmahəng uyğunluğuna nail olmaqla yaratdığı təzad sayəsində oyma bəzəyin əsl gözəlliyini yarada bilmişdir.

Kontur oyması texnikası ilə yerinə yetirilmiş ornament xətti şəkil kimi görünür, onun xətləri kəskin və sərtidir. Lakin, şəklin sadəliyinə və relyefin olmamasına baxmayaraq, kontur oymasının texnikası böyük diqqət, alətlə sərbəst yiyələnməni tələb edir.

Digər uzunsov formanın ornamental həlli də maraq doğurur. Rəssam guşələri dərhal bütün dərinliyi boyu deyil, bir neçə dəfəyə kəsmişdir. Bütün tərəfləri düz və hamar olan ağac səthinin üzərində guşələrin oymasına dərinləndirən bələd sənətkar kimi guşələrdən daha mürəkkəb ornamentlər yerinə yetirmişdir. Q.Adıgözəlovun ağac üzərində oyma ilə yaratdığı qartal, stol,

mücrü, butalar, leylək, kitab, güldən kimi dekorativ formalar tamaşaçısının estetik zövqünü oxşayır.

Ümumiyyətlə, ağac üzərində ornamentin yerinə yetirilməsi zamanı bütün rəssamların üçün ən vacib cəhət həndəsi oymanın bütün əsas elementlərinin oymasını mənimsədikdən sonra şəxsi kompozisiya üzrə ornamentlərin yerinə yetirilməsinə başlamalarıdır. Həndəsi oyma ilə həyata keçirilmiş işlər daha çox kiçik məişət əşyaları, eləcə də mebellərin üzərində öz bədii ifadəsini tapır.

Rəssamların bu sahədəki yaradıcılıqları üzərində aparılmış tədqiqat müasir dövr ağac üzərində oyma sənətində ornamentin yerinə yetirilməsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında ümumi nəticələr əldə etməyə imkan yaradır. Ornamentin yerinə yetirilməsində tədarükün tünd rəngə (adətən tünd-qəhvəyi və qırmızımtıl qəhvəyi tonlar) boyanılmasından başlanan iş prosesi zamanı ağac üçün əvvəlcədən oduncağın xovunu təmizləyirlər. Quruduqdan sonra rənglənmiş səthi bir balaca cilalayırırlar və nitrosellüloz lak və ya mum tərkibli məhlul ilə örtürlər.

Ornamentin şəklini əvvəlcədən kalkanın üzərinə keçirirlər. Şəkil ilə kalkanı tədarükün üzərində bərkidirlər və iti bərk karandaş ilə şəkli oduncağın üzərinə basırırlar. Alınmış konturu üstədən tünd fonda görünən rəngli karandaş ilə çəkirlər və ya biz ilə cızırırlar.

Ornamenti çəpinə kəsim bıçağı ilə kəsirlər. Əyri xətləri səlis, ayrılmadan, əvvəlcə konturun xətti, sonra isə daxili tərəfindən kəsilir. Baxmayaraq ki, kontur oyması müxtəlif xətlərin yerinə yetirilməsi ilə məhdudlaşır, o, ornamentin formalarının kəsilən xətlərin dərinliyinin və eninin ölçülməsi yolu ilə düzgün müəyyən edildiyində, çox ifadəli olur. Daha iri formaları daha kəskin xətlər ilə dərin və enli xüsusi olaraq qeyd edilir.

Ornamentdə yuxarı və aşağı xətlər ayırd edilir. Bir qayda olaraq, əvvəlcə yuxarı xətlər, sonra isə aşağı xətlər kəsilir. Əgər xətt fon ilə gedirsə, onu daha dərin kəsir, əgər ornamentin digər formasına keçirsə – daha zəif kəsirlər.

Kontur oymasının yerinə yetirilməsi zamanı kəsiklər təmiz, fonun kənarları isə zədələnmədən oduncağın təbii rəngi boyanmış fon ilə təzad təşkil edir. Bəzən kontur oymasını boyalar ilə, məsələn sulu boyalar ilə rənglərlə. Bunun üçün tədarükdə konturu nişanlayırlar, onun elementlərini rəngləyirlər, sonra isə oymanı yerinə yetirirlər.

Müasir rəssamlıq məmulatlarında kontur oymasının texnikası bir qədər şəklini dəyişir, konturunun çərtiyini daxili tərəfdən dik edirlər, xaricdən isə maili edirlər. Bəzən konturun daxili tərəfini bir qədər yumşaldırlar. Bu da oymanın bədii ifadəsini gücləndirir. Xətti şəkli çevrə, oval, ləçək şəklində olan oyuqlar ilə tamamlayırlar.

Naxçıvan şəhərində oyma sənətinin tarixi olduqca qədimlərə dayanır. Bu gün də sənəti yaşadan sənətkarların olması təsadüfi deyil. Yerli sənətkarlardan birinin əl işi olan dekorativ oyma özünün ornamental kompozisiyası ilə mərkəzi təsvirin lirik formasının dəyərini xüsusilə artırmışdır. Mərkəzdə aşağıya doğru qədim memarlıq abidəsinin real təsviri verilmiş, onu yuxarı və yan hissələri isə əyri xətlərin istifadəsi ilə təsviri çərçivəyə almışdır. Dördkünc formasının üzərində verilmiş təsvir mərkəzdən yanlara doğru şəbəkə elementlərin istifadə ilə mürəkkəb ornamental həlli təqdim edir. Həndəsi elementlərin xətlərin bir-birinə keçidi ilə yaradılmış kiçik pəncərələr arasında verilməsi sistemli ornamentasiyanın uğurlu formasında yerinə yetirilmişdir. Oymanın aşağı hissəsində də qapı elementini xatırladan forma onun möhtəşəmliyini diqqətə çatdırır. Günbəzli qapının düz xətlərdən olan haşiyəsində ərəb hərfli ilə kəlmələr yazılmış açıq mərkəzi hissədə isə islami və nəbati elementlərin sintezindən istifadə ilə məmulatın möhtəşəm bədii ifadəsi verilmişdir. Yuxarı və kənar tərəflərdə verilmiş ornamental həll isə islami elementlərin əsasında yaradılmış və olduqca nəfis tərtibatda təqdim edilmişdir.

Rəssam relyef oymanın yerinə yetirilməsinin əsas mərhələlər olan şəklin çəkilməsi, ornament konturunun çərtiyi və kəsilməsi, fonun ilk variant halında yonulması, ornamentin relyef

formalarının müəyyən edilməsi, fonun tərtəmiş təmizlənməsi, ornamentin kiçik relyefinin müəyyən edilməsi, fonun kəsiminə ardıcılıqla təcrübəli şəkildə riayət edərək mükəmməl nəticə əldə etmişdir.

Ağac üzərində oyma sənətinin bugünkü mənzərəsi onun qədim köklərə dayanması ilə yanaşı, müasir ornamental əlavələrin edilməsi kimi şərtlənən səciyyəvi bədii xüsusiyyətlərindən xəbər verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Матвеева Т.А. Гравировка по дереву и мозаика. М.: Высшая школа, 1981.
2. Мухин Б.И. Гравировка по дереву. Л.: Стройиздат, 1989.
3. https://azcrtag.az/xeber/Bedii_oyma_seneti_insan_eli_ile_yaradilan_mocuze-881081
4. <https://www.youtube.com/watch?v=-jeRbkiyYaQ>
5. [http://intangible.az/front/az/aboutExample/21834#prettyPhoto\[gallery1\]/0](http://intangible.az/front/az/aboutExample/21834#prettyPhoto[gallery1]/0)

**Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyaşının dissertantı
e-mail: sha_meri@hotmail.ru*

Mehriban Shamsadinskaya

DECORATIVE FEATURES OF THE AZERBAIJANI ART OF CARVING

The article discusses the features of the ornamental design of a particular place in the Azerbaijani art of carving. The artwork of Nakhchivan craftsman Akif Hasanov, a local artist Ismayilli Gahraman Adigezalov, who are engaged in wood carving today, has been analyzed. It is noted that the modern picture based on the ancient roots of the art of woodcarving, reveals its specific artistic features, which are reflected in modern decorative treatments.

Keywords: *Wood, carving, ornament, element, pattern, decoration, master.*

Мехрибан Шамсадинская

ДЕКОРАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ИСКУССТВА РЕЗЬБЫ

В статье рассматриваются особенности орнаментального оформления определенного места в азербайджанском искусстве резьбы. Анализу подвергнуты творчество нахчыванского ремесленника Акифа Гасанова, местного художника Исмаиллы Гахрамана Адигезалова, которые в наши дни занимаются резьбой по дереву. Отмечается, что современная картина опирающегося на древние корни искусства резьбы по дереву, выявляет его специфические художественные особенности, нашедших отражение в современных декоративных обработках.

Ключевые слова: *Дерево, резьба, орнамент, элемент, узор, украшение, мастер.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: İlk variant 05.06.2019

Son variant 23.09.2019